

УДК 94(478)

DOI 10.25128/2225-3165.20.01.04

**Alexander Shama**

PhD (History), Associate Professor,
Department of World History and Religious Studies,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)
shama@tnpu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0614-766>

Олександр Шама

Кандидат історичних наук, доцент,
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕТОСУ ДРІБНОЇ (ЗАСТІНКОВОЇ) ШЛЯХТИ БІЛОРУСІ У СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Мета дослідження – проаналізувавши зміст праць П. М. Шпілевського, Д. З. Шендрика і М. В. Довнар-Запольського, розкрити особливості етосу дрібної (застінкової) шляхти Білорусі у середині ХІХ – на початку ХХ ст. Методологія дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності, а також на застосуванні загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Наукова новизна полягає у тому, що на основі аналізу важливих текстів білоруської історіографії з'ясовано специфічні риси застінкової шляхти білоруських земель як окремої "етнографічної групи". Висновки. У зазначених працях нащадки застінкової шляхти представлені як верства, що втратила своє привілейоване становище через зубожіння, суспільно-політичну маргіналізацію або участь у боротьбі проти держав-загарбниць. Колишні шляхтичі за своїм рівнем матеріального і культурного життя, по суті, нічим не відрізняються від селянства або найманого персоналу великих маєтків. Однак, всіма силами застінкові шляхтичі чіпляються за минувшу, підкреслюють свою "вищість", хай і уявну, ведуть себе так, ніби і надалі "річ посполита" не може обійтись без їх послуг, хоча ні "речі посполитої", ні її опори – "старої шляхти" вже не існує. Риси, зафіксовані П. М. Шпілевським, Д. З. Шендриком і М. В. Довнар-Запольським відносяться до шляхетського етосу, як його представила М. Оссовська: схильність до ризику і широкого жесту, презирство до праці заради заробітку, особливо фізичної, прагнення до краси, а не користі. Крім того, притаманний представникам цієї верстви габітус сягає своїми витокami старої Речі Посполитої, живий релікт якої – застінкова шляхта, хоча і втратила колишні значення і привілеї, залишилась цілком життєздатною. Ще на початку ХХ ст. самобутність застінкової шляхти як "етнографічної групи" не тільки не зникає, а навпаки, зміцнюється внаслідок її доволі успішного пристосування до нових умов життя.

Ключові слова: Білорусь, дрібна (застінкова) шляхта, етнографічна група, етос, габітус, автохтонність, колонізація.

FEATURES ETHOS OF THE SMALL GENTRY OF BELARUS IN THE MIDDLE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary. Analyzing the content of the works of P. Shpilevsky, D. Shendrick and M. Dovnar-Zapolsky to reveal the peculiarities of the ethos of the small gentry of Belarus in the middle XIX – early XX centuries. The methodology of the study is based on the principles of historicism and science, as well as the application of general scientific and special historical methods. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian scientific literature, on the basis of the analysis of important texts of Belarusian historiography, the specific features of the shadow nobility of the Belarusian lands as a separate "ethnographic group" have been identified. Conclusions. In these works, the descendants of the small gentry are represented as strata who have lost their privileged position through impoverishment, socio-political marginalization, or participation in the struggle against the invading states. Small gentry, by their level of material and cultural life, are, in fact, no different from the peasantry or hired staff of large estates. However, with all their powers, the small gentry cling to the past, emphasize their "supremacy", albeit the imaginary, behave as if the "old Poland" cannot continue without their services, although neither the "old Poland" nor its support – the "old nobility" no longer exists. Features recorded by P. Shpilevsky, D. Shendrick and M. Dovnar-Zapolsky is a noble ethos, as M. Ossovskaya put it: a tendency to risk and a broad gesture, a contempt for work for the sake of earning, especially the physical, the desire for beauty, not good. In addition, the habitus inherent in the representatives of this class reaches its origins of the old Poland, whose living relic of which is a shroud of nobility, though lost its former values and privileges, remained quite viable. At the beginning of the

twentieth century. The originality of the ghostly nobility as an ethnographic group not only does not disappear but, on the contrary, is strengthened by its rather successful adaptation to new living conditions.

Keywords: Belarus, small gentry, ethno-graphic group, ethos, habitus, autochthony.

Постановка проблеми. Кілька останніх десятиліть характерні для народів постсоціалістичних країн інтенсивними дослідженнями у сфері власної ідентифікації, що включає пошуки різного роду “коріння”. У вітчизняній науці до традиційного народницько-демократичного трактування цієї проблеми додалось елітно-аристократичне, згідно якого, джерела формування українського народу не обмежуються селянським, священицьким і адвокатським субстратом, але і включають шляхетсько-дворянську верству (Slivka, 2009, p. 4–6; Yakovenko, 2008, p. 9; Slivka, 2014, p. 259–270; Shama, 1997, p. 26–39). Безліч сайтів, блогів, інтернет-сторінок і т.п. присвячені тематиці “шляхетських предків” сучасних українських громадян (tin_tina, 2019; Potomki gerba Drag-Sas, 2019; Sait o Yavorskikh, 2019; Rid Visochans'kikh, 2019; Agentsiya, 2019). Аналогічний процес триває в Білорусі (Malikaŭ, 2011; Shydloŭski, 2005-a, p. 128–134; Shydloŭski, 2005, p. 177–181; Shydloŭski, 2006, p. 25–33; Alekseichik, 2010, p. 80–89; Simonchik, 2018, p. 11), де значну популярність одержав сайт “Гулевичі. Клуб однофамільців”, присвячений генеалогічним, історичним, етимологічним і т.п. пошукам, обміну інформацією, представленням різноманітних документів, що мають відношення до прізвища Гулевич, серед яких багато хто відносить себе до нащадків шляхти (Gulevichi, 2019; Gulevich, 2013). Доволі голосного резонансу набула стаття Я. Малікова, коментування і обговорення якої тривало майже чотири роки (Malikaŭ, 2011). Важливе місце в пошуках “шляхетської ідентичності” займають праці публіциста і етнографа П.М. Шпілевського, а також істориків Д.З. Шендрика і М.В. Довнар-Запольського, які дають можливість розкрити особливості етосу дрібної (застінкової) шляхти Білорусі у середині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Основна праця П. М. Шпілевського – травелог (Maiga, 2014, p. 254–259) “Мандрівка Поліссям і Білоруським краєм” (перша публікація у 1853–1856 рр.), що представляє собою “звіт про подорож” землями, які до останньої третини XVIII ст. перебували в складі Речі Посполитої і залишались маловідомими російському суспільству середини XIX ст. Жанр травелогу (мандрівки) вичерпно охарактеризував ще М.Г. Чернишевський (Chernyshevskii, 1948, p. 222). Ці ознаки цілком відповідають твору П. М. Шпілевського.

Не останнє місце в травелогу відведене зображенню нащадків дрібної шляхти, причому виявляється, цей стан належить не тільки минулому, але і в середині XIX залишається невід’ємним елементом соціокультурного ландшафту, в усякому разі, її присутність мало для кого залишається непомітною. Описуючи колишні польські володіння від Брест-Литовська до Греска (нині село в Слуцькому районі Мінської області), П. М. Шпілевський бачить на ярмарках і гостинних дворах Кобрин, Клецка, Несвіжа “провінційних снобів всіх можливих порід”, франтів у венгерках і сірячкових (світло-сірого кольору) сюртуках або “синіх, з тьмяно-світлими металевими гудзиками, фракках давноминулих літ, в репсових козакинях, з аблавухими шапками без козирків і з ними”. З усієї цієї публіки, складеної з економів, волосних писарів, комісарів, поміщиків, підпанків і різнорідних просто “міських снобів”, поголовно збираються гроші, на які влаштовуються “редути” (костюмовані бали) або “ресурси” (“танцювальні збори”), на яких вони майже весь тиждень “танцюють відчайдушно до упаду, щоб не пропали задарма пожертвовані гроші”, відколюючи “різні польки, краков’яки, кадрилі, мазурку і навіть давно забутий англес” (Shpilevskii, 1853, p. 10–11).

На ярмарку у Несвіжі з'їжджається “сусідське і навіть віддалене дворянство”, а також “застінкові шляхтуни”, серед яких “часто трапляються Хлестакови”. Вони дуже помітні на ярмарку і, як відмічає П. М. Шпілевський: “Кричать у балаганах, несамовито аплодують в театрі, в ресурсах плутаються ногами в танцях, п'ють речичькі виморозки у єврейських ресторанах і походжають по ярмарку з хлистиками, гордо поглядаючи на посесорчуків (дрібні орендатори ферм і фільварків), які зустрічаються тут багатолюдними юрбами і привертають увагу кожного своїми довгими сірячковими сюртуками, з сотнею складок біля талії, величезними перкалевими (коленкоровими) комірцями, що затуляють вуха і стирчать подібно рогам, підстриженими вусами і з місяць неголеними підборіддями” (Shpilevskii, 1853-a, p. 55).

Серед всіх цих “провінційних снобів” також помітні підпанки (шляхта, тобто “поміщички” (Shpilevskii, 1853, p. 11), які “вічно ходять у сірячкових (з сірого сукна) сюртуках із незліченими зборками біля талії і під пахвами”. Підпанок, пише П. М. Шпілевський, “не що інше, як бідний шляхтич білоруський, що володіє одним або двома селянськими дворами і кількома клаптиками землі; трапляються такі підпанки, що мають тільки одного мужичка”, причому, дім підпанка “майже завжди не краший від дому його селянина”. Живуть ці “маленькі пани” дуже бідно, “а головне – на старий покрій, як жили їх діди і прадіди, що ходили в постолах і сиділи в курних хатах”. Всю його “літературу” складає бердичівський календар, по якому “він ворожить про майбутній урожай”, натомість знання його про дійсність поза застінком вкрай обмежені, наприклад, Петербург “ім невідомий зовсім”. Натомість “весь його світ” складає ярмарок, на якому походжає і прицінюється “до деяких предметів господарських продуктів” (Shpilevskii, 1853-a, p. 95).

По п'ятницях “селяни, однодворці і дрібна шляхта з околишніх застінків” везуть на ярмарку жито, пшеницю, гречку, полотно, льон, курей, гусей, індичок, баранів, кабанів, сохи, колеса і інші “вироби сільської мануфактури”, продають все це “вигідно” і на одержані гроші закупають у татарів шкіри, цибулю, картоплю, горох, кукурудзу, ріпу, моркву і т.п., а у євреїв – красні і галантерейні товари, тютюн і готовий одяг. У єврейських корчмах, крім всього іншого, відвідувачі ярмарки могли скуштувати “шляхетські присмаки” (Shpilevskii, 1853, p. 25, 21).

До тих самих підпанків, але розбагатілих у поміщицьких маєтках, “де вони служать економами, писарями і комісарами”, автор “Мандрівки Поліссям і Білоруським краєм” відносить посесорів, тобто “орендарів, що беруть у багатих обивателів в оренду ціле село, половину і нерідко саму тільки землю”. Підпанок-посесор – “порядний господар і нерідко пускається у великі спекуляції”. Втім, незважаючи на покращення свого фінансового становища, вони залишились тими ж самими підпанками (застінковими “шляхтунами”), “що живуть у поміщицьких домах, але не занадто турбуються про облаштування кімнат”, тому дім посесора – “суміш старого з новим”: “В його кімнатах ви знайдете старовинні дідівські меблі і модний стіл для письма, на якому... валяються засмальцьовані карти, каламар, рахівницю і сигари мінської єврейської фабрики; там же... побачите розбиту вазу під скляним ковпаком і білоруський торбан (щось у роді гітари)”. Культурні запити у такого посесора теж обмежені: “Читає він іноді старовинні романи і сільську газету. Про сучасну літературу він не хоче знати, вважає її ділом зайвим. Дітей вчить дома і тільки старшого сина віддає до школи; дочки – так собі: він заощаджує для них гроші”. “Справжні” поміщички – “обивателі-поміщички” (великі землевласники), зустрічаючись з підпанками, “нишком підсміюються з їх незграбності”, однак одразу ж “приголублюють їх”, відпускають дотепи і одночасно “приймають тон покровителів”; коли ж почують від них “дурниці” (“дичь”), погоджуються з ними, але “непомітно знизують

плечима”. Таке двоїсте ставлення стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, що “обивателі-поміщики” змушені неуханно займатись своїм польовим господарством, яке без їх “особистого нагляду могло б постраждати від найманих економістів, підпанків і сіряків”. (Shpilevskii, 1853-a, p. 95–96, 107).

Згаданий “застінок” (або “околиця”) П.М. Шпілевський виводить від понять “за стіною”, “за межею” і окреслює як “поселення, обведене стіною або просто щільним парканом”. Він заселений “колишніми безпомісними дворянами, з яких більшість нині, за відсутності старожитніх дворянських документів, обернені у вільних землеробів”. До застінків автор також відносить “кути” або “кінці”, тобто “маленькі, складені з двох-трьох сімей невеликі поселення однодворців, розкидані де-небудь в глухомані, в лісах і навіть непролазних болотах”. Таких застінків у Білорусі дуже багато, а їх мешканці “ведуть життя скромне, патріархальне, займаються скотарством, садівництвом і взагалі землеробством”. До 1830 р. вони мали свій суд, розправу, збори, на яких “старійшини вирішували справи, що складали предмет загального непорозуміння, і карали винних, що порушували правила старожитніх переказів”. Особливо ж характеризувало “застінківців або околичан” те, що вони “тільки між собою” вели торгівлю, тобто “один застінок збував другому свої мануфактурні витвори, і тільки у крайньому випадку возили їх продавати у сусідні міста”. “При домах” вони тримали “постійних домашніх наставників (шпекторів)”, які “разом допомагали їм працювати” і займались вихованням їх дітей. Одягалась застінкова шляхта у “свої національні костюми” (Shpilevskii, 1853-a, p. 75–76).

Цікаво, що автор “Мандрівки Поліссям і Білоруським краєм” пов’язує шляхетські застінки із давньою Руссю, твердячи, що вони “нагадують собою стародавні дрібні селитьби і оселища кривичів і слов’ян взагалі” (з “кривицькою архаїкою” також пов’язував минуле Білорусі Я. Барщевський (Shydloŭski, 2005, p. 180)). Більше того, у спільнотах “застінківців або околичан” продовжують панувати “старожитні родові відносини або племінне життя первісних руських слов’ян”, які “селились окремими сім’ями, під різними племінними назвами (дреговичі, кривичі, дуліби тощо), але в масі своїй складали один народ”. Таким чином, і в сучасній П. М. Шпілевському Білорусі “в кожному з цих застінків живе окреме плем’я, сім’я якого не пов’язані між собою спорідненням, а між тим мають одне прізвище, наприклад: Ганути, Кіселі, Хавтури, Родевичі, Родині (Родыни), Можеки, Вільчки, Волотки, Кривицькі, Крупки, Севрюки”. Від цих прізвищ походять назви застінків, наприклад, “кажуть: застінок Ганути, Волотки, Кривицький застінок і ін.”, полів, лісів, річок, що згадуються у стародавніх церковних записках, старовинних привілеях, інвентарях, документах і судочинних реєстрах. Згадані “кути”, “кінці”, “околиці” або “рубежі” – дрібні селища застінкової шляхти – також нагадують назви передмість (і вулиць) в поселеннях давньої Русі. В них, переконаний П. М. Шпілевський, “ви і тепер почуєте ту слов’янсько-кривицьку мову, якою написані були державні акти всієї Західної Русі і Литви; нею вони пишуть листи і замітки про господарство; цією мовою знайдете ви у них записані пісеньки, різні легенди і казки”. Всі ці “пам’ятники давньослов’янської селитьби” можна зустріти “ледь чи не на кожному кроці в межах Мінської губернії” (Shpilevskii, 1853-a, p. 75–76, 82).

Немає сумніву, що твердження про походження дрібної (застінкової) шляхти від східнослов’янських племен дреговичів, кривичів і дулібів цілковито відповідало “західнорусизму” (Ts’vikevich, 1993, p. 7–8) – офіційній ідеології Російської імперії, що після повстання 1830–1831 рр. прийняла як постулат ідею М.М. Карамзіна про непримиренність російського і польського первістків (Kruchkovskii; Khilyuta, 2009, p. 95–103; Luferschik, 2015, p. 36). Услід за цим М. П. Погодін заявив, що “Західні губернії, заселені російським племенем”, складають “нерозривну, невід’ємну частку Росії” (Pogodin, 1868, p. IV). Далі вже

слов'янофіли підвели під це теорію “народності”: так, І. С. Аксаков закликав “проголосити первістки народності і на основі цього оголосити полякам, що за межами Царства (Польського – О. Ш.) всюди, де народ православний і російський, їм не володіти жодним аршином землі” (Kruzhalina, 2013, p. 144), натомість О. О. Кіреєв констатував, що “польське питання” таке складне і заплутане тільки тому, що “поляки відкидають наш вихідний пункт для вирішення політичних питань – етнографічний, всіма силами відстоюючи свій історично-легендарний...” (Kireev, 2012, p. 114). Таким чином, “етнографія” і “народність” дають підставу П. М. Шпилевському елімінувати в своєму описі Полісся і Білорусії все, що відноситься до Польщі, максимально зблизивши, а де можливо – і ототожнивши історію і культуру цих колишніх польських володінь з Росією. Як помітили Н. Барщевська і М. Янковяк, у своїх неопублікованих словнику і граматиці “білоруського діалекту”, що нараховує 1500 білоруських лексем, значення цих останніх він виявляє “за допомогою тотожних або близьких семантично російських лексем” (Barszczewska; Jankowiak, 2012, p. 90). Цей метод дослідник застосовує і в поясненні походження мешканців “застінків” від “первісних російських (руських) слов’ян”, а їх мови – білоруської – від мови старожитніх кривичів, яка дотепер, “майже без суттєвих змін”, зберегла свою схожість з давньослов’янською (Shpilevskii, 1853-a, p. 75).

Разом з тим, автору “Мандрівки Поліссям і Білоруським краєм” не вдалось повністю оминати самотні риси дрібної шляхти – підпанків – із “застінків” (“кутів”, “кінців”, “околиць”, “рубевів”), яка жила “на старий покрій, як її діди і прадіди” і знати не знала про існування Петербурга. Хоча у своїй масі це “маленькі пани”, що часто живуть не багатше від своїх кріпосних селян, однак, вони зберігають звичаї, одяг і особливості поведінки (етосу), притаманні їх предкам. В себе вдома – десь у глухомані, в лісах і непролазних болотах – застінкова (околична) шляхта веде життя скромне, навіть патріархальне, займаючись землеробством і скотарством і здобуваючи потрібні товари шляхом обміну з іншими застінками. Тим не менше, шляхтичі, застінки яких знаходяться неподаляк міст, по п’ятницям везуть на ярмарок продукти, вироблені у своїх господарствах, і на зароблені гроші закупають необхідне у татарських і єврейських торговців. Ярмарок, власне, і складає “весь світ” застінкових шляхтичів – “записних любителів шумних задоволень” (Shpilevskii, 1853, p. 11), що походжають тут багатолюдними юрбами, одягнені у венгерки, козакини, дивовижні шапки, фраки давноминулих літ, сірячкові сюртуки із складками біля талії і величезними комірцями, сягаючими вух. Серед них багато “Хлестакових”, тобто авантюристів, задирак і дурисвітів, вони кричать, несамовито аплодують, “відчайдушно, до упаду” витанцьовують польки, краков’яки, кадрилі, мазурку і англес, пиячать і походжають ярмарком з хлистиками, зверхньо поглядаючи на посесорів – таких самих як і вони з походження “шляхтунів”, які, однак, заробляють на життя орендою або службою по найму. Не одну поліську панночку зведуть з розуму “єгомості” з люб’язними манерами і темно-зеленими очима. У себе в застінках “шляхтуни” тривалий час жили самоврядними спільнотами із своїм судом, розправою і зборами, однак після 1830 року (тобто польського повстання) вони цього привілею були позбавлені. Також не зумівши представити “древні дворянські документи”, багато з них були обернені у “вільних хліборобів” (Shpilevskii, 1853-a, p. 75).

Таким чином, перед нами представники верстви, що втратила своє привілейоване становище через зубожіння, суспільно-політичну маргіналізацію або участь у боротьбі проти держав-загарбниць. Колишні шляхтичі за своїм рівнем матеріального і культурного життя, по суті, нічим не відрізняються від селянства або найманого персоналу великих маєтків. Однак, всіма своїми силами “застінкові шляхтуни” чіпляються за минувшу, підкреслюють свою “вищість”,

хай і уявну, ведуть себе так, ніби і надалі “річ посполита” не може обійтись без їх послуг, хоча ні “речі посполитої”, ні її опори – “старої шляхти” вже не існує більше півстоліття. Риси, зафіксовані П. М. Шпілевським, відносяться, без сумніву, до шляхетського етосу, як його представила М. Оссовська (Ossovskaaya, 1987, р. 171): схильність до ризику і широкого жесту, презирство до праці заради заробітку, особливо фізичної, прагнення до краси, а не користі. Крім того, всі ці венгерки, козакини, сірячкові сюртуки, перкалеві коміри, польки, краков’яки, кадрилі, мазурки, шляхетські присмаки, торбани – жодного зв’язку із Давньою Руссю не мають, а прямо ведуть до старої Речі Посполитої, живий релікт якої – застінкова шляхта, хоча і втратила колишні значення і привілеї, залишилась цілком життєздатною.

Через півстоліття у праці “Верхне Подніпров’я і Білорусія” (Rossiya, 1905) Д. З. Шендрік і М. В. Довнар-Запольский, вже значною мірою вільні від тиску концепції “західнорусизму”, називають шляхту однією з “дрібніших етнографічних груп Білорусі”, виводячи її походження з військово-службового стану Речі Посполитої: “Маса дворянства, що відносилась до шляхетського стану, жила як на власних землях, так і на землях, належних королю польському і великому князю литовському, або на землях великих власників. Ця дрібна шляхта була дуже численна. Вона користувалась широкими правами панівного стану і була зобов’язана військовою службою, але за своїм матеріальним становищем не виділялась з селянства, оскільки володіла невеликими шматками власної землі або землею по милості панів і місцевих правителів – старост і воевод”. З переходом у російське підданство частина цієї шляхти “встигла довести своє шляхетське походження і була зарахована до російського дворянства”; та ж, “що не встигла пред’явити доказів, повинна була приписатись до міщанського стану або ж потрапити в розряд державних селян”. Втім, ця шляхта “не забула про своє походження і по сьогоднішній день виділяє себе з навколишнього селянства” (Verkhnee Podneprov’e i Belorussiya, 2006, р. 139).

Разом з тим, Д. З. Шендрік і М. В. Довнар-Запольский, крім польсько-шляхетського, бачать ще і інше джерело формування “білоруської шляхти”, а саме “численний клас військово-службових людей нижчого розряду” Великого князівства Литовського – панцирні бояри, путні бояри або слуги і замкові служки. Панцирні бояри одержували від уряду землі на окраїнах держави на умовах панцирної служби, тобто служби у пішому війську; таким шляхом заселялись прикордонні воеводства. Для сільського господаря розміри землі були доволі значними: наділ кожної “путної” служби (тобто служби однієї людини) визначався у дві “волоки”, тобто в сорок десятин, а панцирні бояри одержували від трьох до десяти волок. Разом із землею панцирні бояри “мали значні привілеї”: місцева адміністрація не могла карати їх без суду; вони не виконували жодних селянських повинностей; з дозволу великого князя могли продавати свою землю, могли володіти міськими будинками, нарешті, не знали важкої кріпосної залежності. Пізніше, з утворенням єдиної польсько-литовської держави, монархи Речі Посполитої частину цих привілеїв підтвердили, так що панцирні і путні бояри, а також служки зайняли “середину між селянством і шляхетством, але панцирна (служба – О. Ш.) вважалась почеснішою, оскільки не поєднувалась із селянськими повинностями”. Крім того, багато представників цієї верстви за заслуги на війні одержали шляхетство. Після 1772 р. панцирні бояри, що представили докази свого походження, зберегли землі і привілеї, таких, однак, виявилось небагато: в середині XIX ст. лише декілька десятків чоловік вважались панцирними боярами, решта ж, близько 11,5 тисяч душ числились серед державних селян. Незважаючи на це, “нащадки всіх цих розрядів вважають себе колишньою шляхтою” (Verkhnee Podneprov’e i Belorussiya, 2006, р. 139).

Таким чином, автори “Верхнього Подніпров’я і Білорусії” констатують той факт, що, незважаючи на своє гетерогенне походження – з польської шляхти, литовсько-руського панцирного і путного боярства, замкових служок – їх нащадки, навіть будучи “приписані до селянських або міщанських спільнот”, і на початку ХХ ст. вважають себе шляхтичами, яких легко відрізнити і від селян, і від міщан. Причина цього полягає у “сильній полонізації” цієї верстви: “У шляхетському селі де-небудь під Новогрудком або Ігуменом чути польську мову із значною домішкою білоруської; навпаки, задніпровська і подвінська шляхта говорить білоруською, але з сильною домішкою польської мови. Величезна більшість шляхти сповідує католицизм, меншість – православ’я”. Польський вплив відобразився на їх одязі і звичках: “Шляхтич голить бороду, одягається у чорний або сірий сукняний каптан, на голові носить картуз польського крою. Шляхтянка носить кофту і спідницю з ситцю, одягається у пальто старовинного крою”. Все це характерно не тільки для заможної шляхти, “в якій достатньо землі”, але і для малоземельної, що орендує наділи у сусідських поміщиків, і безземельних “колишніх чиншовиків”, також змушених займатися орендою.

Описуючи побут і матеріальне становище цих шляхетських нащадків, автори “Верхнього Подніпров’я і Білорусії” звертають увагу на загальну схожість хати шляхтича з білоруською, від якої, однак, вона відрізняється більшим розміром, крім того, світлиця у ній чиста, там “знайдеться голландська піч, стіни обклеєні шпалерами або обштукатурені і побілені, на стінах висять лубочні картинки і дзеркальце”. Шляхтич не цурається предметів міської обстановки: самовар, газова лампа і ін. предмети побуту, ситець, фабричне сукно і т.п. складає необхідне доповнення сільських виробів. В цілому він живе заможніше, ніж селянин, що автори пояснюють не тільки наявністю у частини шляхти успадкованих земель, але і більшою підприємливістю представників цієї “етнографічної групи”. Шляхтич менше схильний до рутини, ніж його сусід-селянин, тому у способах ведення ним господарства завжди помітні деякі вдосконалення: “Поле обробляється ретельніше, раціональніше, худоба – покращеної породи і добре вгодована, на городі овочі пристосовані для потреб сусіднього містечка або міста”, оскільки він “краще обізнаний про потреби і стан сусіднього ринку і уміє цим користуватись”. Також, на відміну від свого сусід-селянина, колишній шляхтич добре усвідомлює значення грамотності і прагне дати кращу освіту своїм дітям, так що значна частина шляхетської молоді “останнім часом” (тобто в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.) “проходить гімназії і університети”. Тим не менше, “сира маса колишнього шляхетства”, виділяючись в цілому за своїм світоглядом з селянства, має з останнім багато спільних рис. Зокрема, “селянські звичаї і обряди, так само як і пісня, панують і в шляхетському середовищі” (раніше Я. Барщевський помітив, що застінкова шляхта “вірила у те ж саме, що і простий люд” (Barszczewski, 1844, р. 28, 38; Shydloŭski, 2005, р. 180)). Відмічають автори “Верхнього Подніпров’я і Білорусії” і “не зовсім симпатичні риси у характері шляхтича”: він “виділяє себе із селянства, дуже пишається своїм напівдворянським походженням і зверхньо ставиться до селянина, але зате раболіпствує перед вищими”. Правда, це останнє також пояснюється “близькістю до польських панських дворів” (Verkhnee Podneprov’e i Belorussia, 2006, р. 139–140).

Отже, як свідчать Д. З. Шендрік і М. В. Довнар-Запольский, колишні шляхтичі, приписані до селянських і міщанських спільнот, у матеріальному відношенні не особливо з них виділяються. Крім того, у “шляхетському середовищі” панують “селянські звичаї, обряди і пісні”. А однак, їх легко відрізнити і від селян, і від міщан, оскільки вони “неохоче з ними змішуються”. Хоча дослідники встановили гетерогенне походження білоруської, як вони її називають, шляхти (з польської шляхти, литовсько-руського панцирного і

путного боярства, замкових служок), її нащадки і на початку ХХ ст. вважають себе шляхтичами, говорять “польською мовою із значною домішкою білоруської або білоруською із сильною домішкою польської”, сповідують переважно католицтво і підкреслюють своє походження зовнішнім виглядом, а саме, голінням бороди і традиційним одягом “польського крою”. Також вони схильні до чистоти і комфорту і, вільні значною мірою від селянської закостенілості, відзначаються підприємливістю, ширшим кругозором і прагненням дати своїм дітям хорошу освіту. Такий шляхетський нащадок, дуже пишаючись своїм “напівдворянським походженням”, не тільки виділяє себе з селянства, але і зверхньо до нього ставиться, разом з тим раболіпствуючи перед вищими від нього за суспільним становищем. Все це дає підставу віднести колишню шляхту до однієї з “дрібніших етнографічних груп Білорусі”, яка “живе або окремими сім’ями у селах, або хуторами, або ж цілими поселеннями”. Ряд таких “шляхетських поселень” локалізується у Мстиславському повіті, на берегах Сожської водойми, вздовж течії р. Друть, а в Мінській губернії їх великі групи знаходяться у Новогрудському, Ігуменському і Слуцькому повітах (Verkhnee Podneprov’e i Belorussiya, 2006, p. 140).

У підсумку слід ствердити, що два проаналізовані джерела описують з часовим проміжком у півстоліття особливості цілком окремої соціальної групи нащадків дрібної (застінкової) шляхти – релікту з епохи державного існування Речі Посполитої. В текстах її походження трактується або як автохтонне з епохи слов’янської спільності, або як наслідок колонізаційної політики Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. В обох, однак, випадках автори виразно пов’язують етос дрібної шляхти (тобто стиль її життя, аксіологію, спільну орієнтацію культури тощо (Ossovskaaya, 1987, p. 26)) або з польською культурою взагалі (не згадуючи про неї як П. М. Шпілевський), або з “сильною колонізацією” (як Д. З. Шендрік і М. В. Довнар-Запольський). Як би там не було, складається враження, що з середини ХІХ ст. до початку ХХ ст., самотність застінкової шляхти як “етнографічної групи” не тільки не зникає, а навпаки, зміцнюється внаслідок її доволі успішного пристосування до нових умов життя.

Список використаних джерел

- Агенція приватних історичних досліджень. (2019). URL: <https://rodovody.com.ua/index.php/uk/> (дата звернення 09.06.2019).
- Алексейчик, Я. (2010). Пора расставлять точки над “і”. *Беларуская Думка*. №2. URL: https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_67600.pdf (дата звернення 11.06.2019).
- Верхнее Поднепровье и Белоруссия (2006). *Полное географическое описание нашего Отечества*. Сост. В. П. Семенов (Тян-Шанский), М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрік и др. Мн.: БелЭн. 456 с.
- Гулевич, В. (2013). Западнорусское наследие в истории одной фамилии. *Западная Русь*. 08.08. URL: <https://zapadrus.su/rusmir/pubru/815-zapadnorusskoe-nasledie-v-istorii-odnoj-familii.html> (дата звернення 12.06.2019).
- Гулевичи. (2019). *Клуб однофамильцев*. URL: <http://www.gulevich.net/> (дата звернення 11.06.2019).
- Киреев, А.А. (2012). *Учение славянофилов*. Сост. С.В. Лебедев, Т.В. Линицкая; предисл. и коммент. С.В. Лебедева; отв. ред. О. А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации. 640 с.
- Кружалина, А.А. (2013). Польский вопрос в дискуссиях российской обществуности XIX века. *Вестник Бурятского государственного университета. Серия “История”*. №1. С. 134–146. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polskiy-vopros-v-diskussiyah-rossiyskoy-obschestvennosti-xix-v> (дата звернення: 23.04.2019).
- Кручковский, Т. Т., Хилюта, В. А. (2009). “Записка о Польше” Н. М. Карамзина как определение польского вопроса в России в первой трети XIX века. *История Польши в историографической традиции XIX – нач XX вв.: материалы Международной научной конференции*, Гродно, 29–30 октября. Под общ. ред. Т.Т. Кручковского. Гродно: ГрГУ. С. 95–103. URL: <https://elib.grsu.by/katalog/161942-348742.pdf> (дата звернення: 23.04.2019).
- Луферчик, Е. Г. (2015). Польский вопрос: хронологическая локализация. *Вестник БДУ*. Сер. 3. №1. С. 35–39. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/147922/1/35-39.pdf> (дата звернення: 06.05.2019).
- Лютая, А. Э. (2015). Интеграция шляхты белорусских земель в дворянское сословие Российской империи (1772-1914 гг.): историография проблемы. *Весті БДПУ. Серія 2*. №2. С. 52–55. URL: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/5785/1/215215.pdf> (дата звернення: 31.10.2019).

- Майга, А. А. (2014). Литературный травелог: специфика жанра. *Вестник ТГГПУ. Филология и культура*. №3 (37) С. 254–259. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturnyy-travelog-spetsifika-zhanra> (дата звернення 12.06.2019).
- Маликаў, Я. (2011). "Польская шляхта" ўсходняй Гомельшчыны, альбо Панцырныя баяры Чачэрскага староства. *Гомельская праўда*. 04.04. URL: <https://gp.by/category/news/culture/news16247.html> (дата звернення: 09.04.2019).
- Макарэвіч, В. С. (2011). "Панскі разбор шляхты": абезземельванне чыншавікоў у другой палове XIX ст. і чыншавая рэформа 1886 г. у Беларусі. *Беларускі Гістарычны Часопіс*. №4. С. 3–14.
- Макарэвіч, В. С. (2018). *Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII–XIX ст.)*. Мінск: БДУ. 315 с.
- Оссовская, М. (1987). *Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали*. Пер. с польск. М.: Прогресс, 528 с.
- Погодин, М.Н. (1868). *Польский вопрос. Собрание рассуждений, записок и замечаний. 1831–1867*. М.: Типогр. газеты "Русский", 1868. 240 с.
- Потомки герба Драг-Сас. (2019). Админ.: Александр Берестянский. URL: <https://ok.ru/group/46573667942507> (дата звернення 09.06.2019).
- Рід Височанських та нащадки графа Ванчалуха. Сайт Височанського-Янковича М. (2019). URL: <http://vysochanskiy-sas.com/> (дата звернення 09.06.2019).
- Россия (1905). *Полное географическое описание нашего отечества: Настольная и дорожная книга для русских людей в 19 т.* Под ред. В.П. Семенова и под общ. рук. П. П. Семенова и В. И. Ламанского; предисл. В. Семенова. СПб.: А.Ф. Девриен, 1899–1914. Т.9. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. Смоленская, Могилевская, Витебская и Минская губ. Сост. В. П. Семенов, М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрик. VIII+620 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/166-t-9-verhnee-podneprovie-i-belorussiya-smolenskaya-mogilevskaya-vitebskaya-i-minskaya-gub-1905?view=grid#mode/flipbook/page/1/zoom/3> (дата звернення: 02.05.2019).
- Сайт о Яворских. (2019). Генеалогия и история родов Яворских. Сайт Богдана Дмитриевича Яворского. URL: <http://bogdan-yavorskij.ru/> (дата звернення 09.06.2019).
- Симончик, А. Н. (2018) *Историография истории культуры Беларуси конца XVIII – первой половины XIX в.* Минск: Беларуская навука. 289 с.
- Сливка, Л. В. (2009). *Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.)*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 220 с.
- Сливка, Л. В. (2014). Українсько-польська дискусія про етнічне походження дробної шляхти Галичини. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. Вип. 31. С. 259–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2014_31_23 (дата звернення 11.06.2019).
- Цьвікевіч, А. (1993). "Западно-руссизм": Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Пасьляслоўе А. Ліса. 2-е выд. Мн.: Навука і тэхніка. 352 с.
- Чернышевский, Н. Г. (1948). Письма об Испании В. П. Боткина. *Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений в 15 т. Т.4. "Лессинг и его время". Статьи и рецензии 1857 года*. М.: Гос. изд. худож. л-ры. С. 222–245.
- Шама, О. (1997). Шляхецька традиція в українській історіографії. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія*. Вип. 6. Тернопіль. С. 26–39.
- Шпилевский, П. М. (1853-а). Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. Статья 2. *Современник. Литературный журнал*. Изд. с 1847 г. И. Панаевым и Н. Некрасовым. Т. XL. № VII, июль. С-Пб.: Типогр. Э. Праца. Отд. II: Науки и Искусства. С. 1–26.
- Шпилевский, П. М. (1853-б). Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. Статья 3. *Современник. Литературный журнал*. Изд. с 1847 г. И. Панаевым и Н. Некрасовым. Т. XL. № VIII, август. С-Пб.: Типогр. Э. Праца. Отд. II: Науки и Искусства. С. 39–110.
- Шыдлоўскі, С. А. (2005). Шляхецікі этас у творах А. Міцкевіча "Пан Тадэвуш" і Я. Баршчэўскага "Шляхціц Завальня". *Acta albaruthenica: Навуковы зборнік*. Пад агул. рэд. М. Хаўстовіча. Вип. 5. Мінск: Права і эканоміка. С. 177–181. URL: <https://shydloouski.by/shlyaxecki-etasa-u-tvorax-a-mickevicha.html> (дата звернення 11.06.2019).
- Шыдлоўскі, С. А. (2005-а). Шляхецікі саслоўны ідэал у творах Яна Баршчэўскага. *Вестник Полоцкого государственного университета: Серия А (гуманитарные науки)*. №7. С. 128–134. URL: <http://elib.psu.by:8080/handle/123456789/944> (дата звернення 11.06.2019).
- Шыдлоўскі, С. А. (2006). Формы самавызначэння і самасвядомасці прывілеяванага саслоўя ў Беларусі першай паловы XIX стагоддзя. *Вестник Полоцкого государственного университета: Серия А (гуманитарные науки)*. №7. С. 25–33. URL: <https://shydloouski.by/formy-samavyznachennya-i-samasvyadomasci.html> (дата звернення 11.06.2019).
- Яковенко, Н. (2008). *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Вид. 2-е, пер. і випр. К.: Критика. 472 с.
- Barszczewska, N.; Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Inst. Slawist. PAN. 308 s.
- Barszczewski, J. (1844). *Szlachcic Zawalnia, Czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*. Т.1. Petersburg: W druk. K. Kraja, 1844. 51 s. 17. tin_tina. (2019). Метелики над землею літаюче. LiveJournal. URL: <https://tin-tina.livejournal.com/tag/%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%82%D0%B0%20%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0> (дата звернення 09.06.2019).

References

- Agentsiya privatnikh istorichnikh doslidzhen'. (2019). [Private Historical Research Agency]. URL: <https://rodovody.com.ua/index.php/uk/> (date of appeal: 09.06.2019). [in Ukrainian].
- Alekseichik, Y. (2010). Pora rasstavlyat' točki nad "i" [It's time to dot the "i"]. *Belaruskaya Dumka*. №2. URL: https://beldumka.belta.by/isfiles/000167_67600.pdf (date of appeal: 11.06.2019) [in Russian].

- Barszczewska, N.; Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Inst. Slawist. PAN. 308 p.
- Barszczewski, J. (1844). *Szlachcic Zawalnia, Czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*. Vol.1. Petersburg: W druk. K. Kraja, 1844. 51 p.
- Chernyshevskii, N.G. (1948). Pis'ma ob Ispanii V.P. Botkina [V.P. Botkin's letters about Spain]. *Chernyshevskii N.G. Polnoe sobranie sochinenii v 15 v. Vol.4. "Lessing i ego vremya". Stat'i i retsenzii 1857 goda*. M.: Gos. izd. khudozh. I-ry. pp. 222–245 [in Russian].
- Gulevich, V. (2013). Zapadnorusskoe nasledie v istorii odnoi familii [West Russian heritage in the history of one surname]. *Zapadnaya Rus'*. 08.08. URL: <https://zapadrus.ru/rusmir/pubru/815-zapadnorusskoe-nasledie-v-istorii-odnoj-familii.html> (date of appeal: 12.06.2019). [in Russian].
- Gulevichi. (2019). *Klub odnofamil'tsev*. [Club of namesakes]. URL: <http://www.gulevich.net/> (date of appeal: 11.06.2019). [in Russian].
- Kireev, A.A. (2012). *Uchenie slavyanofilov* [The teachings of the Slavophil's]. Ed. S.V. Lebedev, T.V. Linit'skaya, O.A. Platonov. M.: Institut russkoi tsivilizatsii. 640 p. [in Russian].
- Kruchkovskii, T.T.; Khilyuta, V.A. (2009). "Zapiska o Pol'she" N.M. Karamzina kak opredelenie pol'skogo voprosa v Rossii v pervoi treti XIX veka ["Note on Poland" N.M. Karamzin as a definition of the Polish question in Russia in the first third of the XIX century]. *Istoriya Pol'shi v istoriograficheskoi traditsii XIX – nach XX vv.: materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii*, Grodno, 29–30 October. Ed. T.T. Kruchkovskii. Grodno: GrGU. pp. 95–103. URL: <https://elib.grsu.by/katalog/161942-348742.pdf> (date of appeal: 23.04.2019). [in Russian].
- Kruzhalina, A.A. (2013). Pol'skii vopros v diskussiyakh rossiiskoi obshchestvennosti XIX veka [The Polish Question in the Discussions of the Russian Public of the 19th Century]. *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya "Istoriya"*. №1. pp. 134–146. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polskiy-vopros-v-diskussiyakh-rossiyskoy-obshchestvennosti-xix-v> (date of appeal: 23.04.2019). [in Russian].
- Luferchik, E.G. (2015). Pol'skii vopros: khronologicheskaya lokalizatsiya [Polish question: chronological localization]. *Vestnik BDU. Ser. 3. №1*. pp. 35–39. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/147922/1/35-39.pdf> (date of appeal: 06.05.2019). [in Russian].
- Lytaya, A.E. (2015). Integratsiya shlyakhty belorusskikh zemel' v dvoryanskoe soslovie Rossiiskoi imperii (1772–1914 gg.): istoriografiya problemy [Integration of the gentry of the Belarusian lands in the nobility of the Russian Empire (1772–1914): historiography of the problem]. *Vestsi BDPU. Seriya 2. №2*. pp. 52–55. URL: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/5785/1/215215.pdf> (date of appeal: 31.10.2019) [in Russian].
- Maiga, A.A. (2014). Literaturnyi travelog: spetsifika zhanra [Literary travelogue: the specifics of the genre]. *Vestnik TGGPU. Filologiya i kul'tura*. №3 (37) pp. 254–259. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturnyy-travelog-spetsifika-zhanra> (date of appeal: 12.06.2019) [in Russian].
- Makarevich, B.S. (2011). "Panski razbor shlyakhty": abezymel'vanne chynshavikoŭ u drugoi palove XIX st. i chynshavaya reforma 1886 g. u Belarusi ["Master's stratification gentry": landlessness levy payers in the second half of the XIX century and quit-reform in 1886 in Belarus]. *Belaruskii Gistarychny Chasopis*. №4. pp. 3–14 [in Belarusian].
- Makarevich, B.S. (2018). *Razbor shlyakhty ŷ belaruskikh gubernyakh Rasiiskai imperyi (kanets XVIII–XIX st.)* [Stratification of the gentry in the Belarusian provinces of the Russian Empire (the end of XVIII–XIX century)]. Minsk: BDU. 315 p. [in Belarusian].
- Malikay, Y. (2011). "Pol'skaya shlyakhta" ŷskhodnyai Gomel'shchyny, al'bo Pantsyrnyya bayary Chacherskaga starostva ["The Polish gentry" east of Gomel or armored nobles Chacherskaga starostva]. *Gomel'skaya prajda*. 04.04. URL: <https://gp.by/category/news/culture/news16247.html> (date of appeal: 09.04.2019) [in Belarusian].
- Ossovskaya, M. (1987). *Rytsar' i burzhua: Issledovaniya po istorii morali*. [Knight and Bourgeois: Studies on the History of Morals]. Moskva: Progress, 528 p. [in Russian].
- Pogodin, M.N. (1868). *Pol'skii vopros. Sobranie rassuzhdenii, zapisok i zamechanii. 1831-1867* [Polish question. A collection of reasoning, notes and comments. 1831-1867]. M.: Tipogr. gazety "Russkii", 1868. 240 p. [in Russian].
- Potomki gerba Drag-Sas. (2019). [Descendants of the coat of arms of Drag-Sas]. Ed.: Aleksandr Berestyanskii. URL: <https://ok.ru/group/46573667942507> (date of appeal: 09.06.2019). [in Russian].
- Rid Visochans'kikh ta nashchadki grafa Vanchalukha (2019) [The Vysocansky clan and descendants of Count Vanchalukha]. *Sait Visochans'kogo-Yankovicha M.*. URL: <http://vysochanskiy-sas.com/> (date of appeal: 09.06.2019) [in Ukrainian].
- Rossiya (1905). Polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva: Nastol'naya i dorozhnaya kniga dlya russkikh lyudei V 19-ti t. [Full geographical description of our country: Handbook and travel book for Russian people in 19 vol.]. Ed.: V.P. Semenov, V.I. Lamanskij. SPb.: A.F. Devrien, 1899–1914. T.9. Verkhnee Podneprov'e i Belorussiya. Smolenskaya, Mogilevskaya, Vitebskaya i Minskaya gub. [Vol. 9. Upper Dnieper and Belarus. Smolensk, Mogilev, Vitebsk and Minsk provinces]. Ed.: V.P. Semenov, M.V. Dovnar-Zapol'skii, D.Z. Shendrik. VIII+620 p. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/166-t-9-verhnee-podneprovie-i-belorussiya-smolenskaya-mogilevskaya-vitebskaya-i-minskaya-gub-1905?view=grid#mode/flipbook/page/1/zoom/3> (date of appeal: 02.05.2019) [in Russian].
- Sait o Yavorskikh. (2019). *Genealogiya i istoriya rodov Yavorskikh. Sait Bogdana Dmitrievicha Yavorskogo* [Genealogy and history of the Yavorsky clan. Site of Bogdan Dmitrievich Yavorsky]. URL: <http://bogdan-yavorskij.ru/> (date of appeal: 09.06.2019) [in Russian].
- Shama, O. (1997). Shlyakhets'ka traditsiya v ukrains'kii istoriografii [The Noble Tradition in Ukrainian Historiography]. *Naukovi zapiski Ternopil's'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu: Seriya: Istoriya*. Vol. 6. Ternopil'. pp. 26–39. [in Ukrainian].
- Shpilevskii, P.M. (1853). Puteshestvie po Poles'yu i Belorusskomu krayu. Stat'ya 2 [Traveling in Polesie and the Belarusian territory. Article 2]. *Sovremennik. Literaturnyi zhurnal*. Izd. s 1847 g. I. Panaevym i N.

Nekrasovym. T. XL. № VII, July. S-Pb.: Tipogr. E. Pratsa. Otd. II: Nauki i Khudozhestva. pp. 1-26 [in Russian].

Shpilevskii, P.M. (1853-a). Puteshestvie po Poles'yu i Belorusskomu krayu. Stat'ya 3 [Traveling in Polesie and the Belarusian territory. Article 3]. *Sovremennik. Literaturnyi zhurnal*. Izd. s 1847 g. I. Panaevym i N. Nekrasovym. T. XL. № VIII, August. S-Pb.: Tipogr. E. Pratsa. Otd. II: Nauki i Khudozhestva. pp. 39-110 [in Russian].

Shydloŭski, S.A. (2005). Shlyakhetski etas u tvorakh A. Mitskevicha "Pan Tadevush" i Ya. Barshcheŭskaga "Shlyakhtsits Zaval'nya" [Gentry ethos in the works of Adam Mickiewicz "Pan Tadeusz" and Barshchevsky J. "Noble Zaval'nya"]. *Acta albaruthenica: Navukovy zbornik*. Ed.: M. Khaŭstovicha. Vol. 5. Minsk: Prava i ekanomika. pp. 177-181. URL: <https://shydloouski.by/shlyaxecki-etas-u-tvorax-a-mickevicha.html> (date of appeal: 11.06.2019) [in Belarusian].

Shydloŭski, S.A. (2005-a). Shlyakhetski sasloŭny ideal u tvorakh Yana Barshcheŭskaga [Gentry estates ideal in the works of Jan Barshchevsky]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta: Seriya A (gumanitarnye nauki)*. №7. pp. 128-134. URL: <http://elib.psu.by:8080/handle/123456789/944> (date of appeal: 11.06.2019) [in Belarusian].

Shydloŭski, S.A. (2006). Formy samavyznachennya i samasvyadomasti pryvileyavanaga sasloŭya ŭ Belarusi pershai palovy XIX stagoddzya [Forms of self-determination and self-consciousness of the privileged class in Belarus of the first half of the XIX century]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta: Seriya A (gumanitarnye nauki)*. №7. pp. 25-33. URL: <https://shydloouski.by/formy-samavyznachennya-i-samasvyadomasci.html> (date of appeal: 11.06.2019) [in Belarusian].

Simonchik, A.N. (2018). *Istoriografiya istorii kul'tury Belarusi kontsa XVIII – pervoi poloviny XIX v.* [Historiography of the history of Belarusian culture of the end of the eighteenth - the first half of the nineteenth century]. Minsk: Belaruskaya navuka. 289 p. [in Russian].

Slivka, L.V. (2009). *Galits'ka dribna shlyakhta v Avstro-Ugorshchini (1772–1914 rr.)* [Galician small gentry in Austria-Hungary (1772-1914)]. Ivano-Frankivs'k: Misto NV, 220 p. [in Ukrainian].

Slivka, L.V. (2014). Ukraïns'ko-pol's'ka diskusiya pro etnichne pokho-dzhennya drobnoï shlyakhti Galichini [Ukrainian-Polish discussion on the ethnic origin of the small nobility of Galicia]. *Inteligentsiya i vlada. Seriya: Istoriya*. Vol. 31. pp. 259-270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2014_31_23 (date of appeal: 11.06.2019) [in Ukrainian].

tin_tina. (2019). Meteliki nad zemleyu litayushche [Butterflies flying above the ground]. LiveJournal. URL: <https://tin-tina.livejournal.com/tag/%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%82%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0> (date of appeal: 09.06.2019) [in Ukrainian].

Ts'vikevich, A. (1993). "Zapadno-russizm": Narysy z gistoryi gramadzkai mys'li na Belarusi ŭ XIX i pachatku XX v. Pas'lyasloŭe A. Lisa. 2-e vyd. ["West russizm": Essays on the history of social thought in Belarus in the XIX and early XX century. Epilogue A. Fox. 2nd ed.]. Mn.: Navuka i tekhnika. 352 p. [in Belarusian].

Verkhnee Podneprov'e i Belorussiya (2006). *Polnoe geograficheskoe opisanie nashogo Otechestva* [Upper Dnieper and Belarus. Full geographical description of our country]. Ed. V.P. Semenov (Tyan-Shanskii), M.V. Dovnar-Zapol'skii, D.Ž. Shendrik. Mn.: BelEn. 456 p. [in Russian].

Yakovenko, N. (2008). *Ukraïns'ka shlyakhta z kintsya KhIV do seredini KhVII stolittya. Volin' i Tsentral'na Ukraïna* [Ukrainian nobility from the end of the fourteenth to the middle of the seventeenth century. Volyn' and Central Ukraine]. K.: Kritika. 472 p. [in Ukrainian].